

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПОЕТИКА ПРОЗИ МАРІЇ КОЛЦУНЯК

Клейменова Т. В.

ВСТУП

На межі XIX–XX ст. у літературному житті України заявив про себе «ряд талантів, яких не постидалась би ні одна, далеко багатша від нашої література»¹. Це такі письменники, як Грицько Григоренко, Н. Кибальчич, Т. Бордуляк, М. Левицький, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Яновська та ін. Однією з письменниць, яка справдила сподівання І. Франка бачити її «...в ряді робітників нашого пера»², стала М. Колцуняк (1884–1922), твори якої були вперше опубліковані на початку XX ст. здебільшого на сторінках західноукраїнської періодики («Літературно-науковий вісник», «Промінь», «Календарь для женщин»), а також виходили в галицьких друкарнях і Видавництві української книгарні в Скрантоні (штат Пенсильванія, США).

Дочка відомого українського етнографа, фольклориста й педагога Миколи Колцуняка, учителька з Покуття, перекладач, прозаїк, представниця літературного процесу кінця XIX – початку XX ст., «пізня» реалістка-традиціоналістка, письменниця з орбіти впливу Івана Франка, Марія Колцуняк відображала дійсність крізь призму людських почуттів і настроїв. Розкриваючи психологію людини, вона акцентувала на внутрішніх колізіях і викликаних ними переживаннях героїв. Її белетристика, що тематично охоплює життя галицького селянства та інтелігенції, відповідна гуманно-демократичним тенденціям української прози перших десятиліть XX ст., порушує важливі національні, соціальні, психологічні, філософські й морально-етичні проблеми. Серед них особливий акцент проставлено на актуальних для літератури кінця XIX – початку XX ст. феміністичних питаннях духовної неволі жінки, її культурного розвитку як шляху до індивідуальної свободи й самореалізації,

---

¹ Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. Франко І. Зібрані твори : у 50-ти томах. Т. 41. Київ : Наук. думка, 1984. С. 525.

² Лист М. Колцуняк до І. Франка. *Відділ рукописних фондів і текстології ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАН України*. Фонд 3. Од. зб. 1638. Арк. 239. (Коломия, 1905.09.09.)

нерівноправного статусу креативної жінки в чоловічому світі. До обсягу хисту письменниці ввійшли й опрацьовані літературно проблеми дискримінації українців чужою владою, національного ренегатства, націєтворчої місії вчительської інтелігенції, сенсу людського буття, щастя та можливостей його досягнення.

Твори М. Колцуняк розкривають аберації в міжлюдських стосунках, збагачують поетику жіночого письма, відзначаються автобіографічними елементами, естетично-емоційним засвоєнням і переосмисленням фольклорних джерел, опрацюванням філософських категорій. Вони, за Р. Кирчівим, «...не тільки становлять інтерес для історика українського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст., але й своїм пізнавальним та ідейно-художнім змістом заслуговують того, щоб не загубитися в потоці пересічної письменницької продукції своєї доби, варті того, щоб їх знали сучасні й прийдешні читацькі покоління»³.

Творча спадщина письменниці була предметом вивчення вузького кола вітчизняних літературознавців. О. Коренцева в посмертній присвяті, опублікованій у газеті «Діло» за 1922 р., здійснила огляд творчого шляху й зазначила основні риси індивідуального стилю М. Колцуняк, зокрема наголосила, що «її писання надихані ширим, глибоким чуттям, дають враження безпосередності і правди»⁴. У 60-х рр. XX ст. прозі письменниці присвятили кілька наукових розвідок літературознавці О. Мороз і Р. Кирчів, які визначили стильові риси її літературного доробку. Р. Кирчів упорядкував і підготував до видання книгу краших белетристичних творів М. Колцуняк «На стрічу сонцю золотому» (львівське видавництво «Каменярь», 2004 р.). У його вступній статті та примітках до видання представлено творчий шлях М. Колцуняк, охарактеризовано історію публікацій її творів, визначено їх провідні мотиви, наголошено на реалістичному трактуванні письменницею явищ дійсності, напруженому драматизмі ситуацій і характерів, ліризмі прози. Стаття зі стислим оглядом життя і творчості письменниці також за авторством Р. Кирчіва вміщена в другому томі «Української літературної енциклопедії» (відп. ред. І. Дзевєрін та ін., 1990). Більш ґрунтовні дослідження поетики прози М. Колцуняк

---

³ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 3.

⁴ Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

представлено в дисертаційному дослідженні авторки цієї розвідки⁵. На часі – цілісне висвітлення проблемно-тематичних, жанрово-композиційних, образотворчих особливостей її прози та індивідуального стилю.

1. Жанрово-композиційні особливості та проблематика малої прози М. Колцуняк

Творчість М. Колцуняк представлена малою прозою, повістями та перекладами. У статті «Южнорусская литература» І. Франко так охарактеризував українську літературу останніх років XIX – поч. XX ст.: «Серйозне вивчення народного життя і його нових економічних і соціальних явищ, ролі інтелігенції в українському селі й місті, важкі драми, що породжені ломкою старих сімейних та ідейних підвалин, боротьба за самовизначення й самовираження особи – все це знаходить більш або менш сильне художнє вираження у творчості сучасних українських письменників»⁶. Аналогічні соціальні та морально-етичні проблеми порушені й у нарисах та оповіданнях М. Колцуняк, які відтворюють життєві колізії селянства та вчительської інтелігенції межі століть.

Мала проза письменниці, як і більшість творів початку XX ст., характеризується синтезуючим взаємопроникненням рис реалістичного канону і модерних нововведень. Літератори нового покоління, до яких належала М. Колцуняк, ставили за мету відтворити внутрішній світ особистості, змалювати образ дійсності крізь призму сприйняття героїв. Предметом зображення М. Колцуняк вибирає здебільшого трагічні події, буденні психологічні колізії. В осередді сюжетів її оповідань і нарисів – жіночі образи, жіноче безталання в умовах тогочасного суспільства. Відтворюючи життя людини, авторка не тільки порушує питання впливу суспільних суперечностей на її долю, а й розглядає їх «крізь призму чуття і серця» (І. Франко).

Дебютувала М. Колцуняк 1902 року в лютневій книзі «Літературно-наукового вісника» оповіданням «Як не твоя, то й нічия...».

За І. Денисюком, в українській літературі початку XX ст. простежується «...нахил до чіткішої дефініції жанрів, зростає культура

---

⁵ Клейменова Т. В. Поетика «вчительської» прози Марії Колцуняк та Івана Садового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с.

⁶ Калениченко Н. Л. Українська література кінця XIX – початку XX ст. : напрями, течії. Київ : Наук. думка, 1983. С. 15.

підзаголовок, множаться різновиди малої прози. Авторський чи редакційний підзаголовок вживається з наміром акцентувати якусь властивість даної форми зображення дійсності»⁷. Так, твір М. Колцуняк має підзаголовок «Оповідання з гуцульського життя», що вказує на його локальний колорит, – розкриває багатий на архетипи світ селян-гуцулів кінця XIX ст. У лаконічному творі письменниця розгорнула трагедію закоханої пари: молодій дівчині Маланки з родини середнього достатку та працюючого бідного сироти Данила, малозабезпеченість якого завадила їй одруженню.

Твір змістом і манерою оповіді нагадує традиційні побутово-етнографічні твори реалістичної літератури другої половини XIX ст., що засвідчує лінійна композиція, переосмислення «відфольклорної» теми (батько силою доньку вийти заміж за багатого нелюба), використання народнописенної поетики: епітетів, порівнянь, зворотів («жінка молода та дужа», «тяжке горе», «гарно вбрана, мов до шлюбу», «коса дала посивіла» та ін.).

У цьому ранньому творі ще наявні етнографічні подробиці, зокрема зображення картин родинних обрядів, лаконічні побутові описи. Однак М. Колцуняк зосереджує увагу насамперед на соціальних і внутрішніх протиріччях, що зумовлюють життєві трагедії. Юна авторка відтворює внутрішній стан персонажів, їхні почуття й переживання. Навіть у лаконічних портретних характеристиках героїв М. Колцуняк указує і на психологічні особливості: «Був то гарний, чорноволосий парубок, високий, статний, хоч лице в нього було позападале, а руки густо вкриті мозолями, – знать, чужі були йому багатство та достатки, та не чужа праця і біда»⁸. Так характеризує авторка бідняка Данила, продовжуючи традицію поліаспектного портретування Івана Білика й Панаса Мирного, коли в межах одного опису розкрито зовнішні риси, стану приналежність та якості характеру персонажа.

Тема вимушеного шлюбу наявна і в оповіданнях із селянського побуту «Вірна люба» і «Проклятий млин» Є. Ярошинської. Однак, якщо Є. Ярошинська у творі «Вірна люба» (1887) ідеалізує характери селян, наділяючи всіх героїв чесністю й добропорядністю, не засуджує батьків, які змушують доньку

---

⁷ Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. Львів : Академічний експрес, 1999. С. 214.

⁸ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 27.

віддатися за нелюба під тиском обставин (скрутне становище бідної багатодітної родини), то М. Колцуняк викриває породжені тогочасною дійсністю негативні риси психології селян: жадібність, лицемірство, зневажливе ставлення до почуттів іншої, навіть рідної людини. Створивши реалістичні характери, авторка багато уваги приділяє психологічній мотивації поведінки героїв, що відповідає новітнім тенденціям епіки. Так, Василь Семчук пояснює своє рішення Маланці віддати її за старого Семена Бойчука бажанням єдиній доньці матеріального достатку. Але він перш за все бажає збагатитися, поріднившись із найзаможнішим чоловіком на селі навіть ціною душевних страждань дочки.

Кохання Маланки й Данила у творі романтизоване, лаконічне відтворення краси і сили їхніх почуттів позначено підкресленою емоційністю, ліризмом: «А любилися вони так, як то лиш діти гір уміють любити. Він готовий був і на смерть за неї, а вона вже довгі дні зносила за нього насмішки посестер і погрози та побої батька»⁹. Тут спостерігаємо культ гуцульського кордоцентризму в душі Ю. Федьковича. Сильна натура, Маланка прагне до вільного вияву почуттів і здатна до кінця боротися за здійснення своїх мрій. Втрата коханої людини для героїні з кордоцентричним світовідчуттям рівноцінна втраті сенсу життя. Тому вона без вагань чинить опір батьковому рішенню віддати її за нелюба. Ліро-трагедійністю сповнений епізод прощання помираючої від хвороби Маланки з коханим: «Вона простягає до нього свої слабкі руки, він схиляється над нею, і якась дивна сила ще раз притягає їх до себе, ще раз лучить їх уста. З тим останнім поцілунком душа її летить до неба»¹⁰.

У великому за обсягом соціально-психологічному оповіданні «Сама винна...» (1908), присвяченому І. Франкові, авторка, як і в попередньому творі, розкриваючи любовну тематику, робить акцент саме на суспільних та психологічних суперечностях у житті гуцульського селянства, що перешкоджають жіночому щастю головної героїні. Причина конфлікту тут, як і у творі «Як не твоя, то й нічия...», – майнова нерівність. Петро, хлопець із заможної сільської родини, згідно із заповітом покійного батька позбавляється спадщини в разі одруження з бідною сиротою Калиною, яка

---

⁹ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 28.

¹⁰ Ibid. С. 31.

народила йому двох дітей. Письменниця в цьому творі особливу увагу звертає на долю покритки в тогочасному суспільстві. При цьому вона глибоко розкриває психологію і Калини, і її обранця.

М. Колцуняк насамперед цікавлять причини змін у поведінці головного персонажа і його ставленні до коханої жінки. Так, увівши в текст у формі внутрішнього монологу роздуми Петра про своє майбутнє, авторка наголосила на згубному впливі на свідомість селянина дрібновласницьких інтересів, що зумовили його звичайний життєвий прагматизм: «...Женитися з Калиною? Як? На жебри йти, такий силенний масток лишити, а до дрантивої хатчини запахтися та й, може, жидівським наймитом бути? Краще тепер свою працю пропивати. Що кому до того?»; «...коли хоч би що було, то він таки з Калиною не оженився, бо ґрунту не зречеться»¹¹.

У судженнях й оцінках наратора авторка простежує згасання почуттів Петра до Калини, яка поступово із коханої жінки перетворюється для нього на важкий тягар. Розв'язання внутрішнього конфлікту персонажа – рішення розірвати стосунки з Калиною й одружитися з дівчиною із заможної родини – письменниця розкрила за допомогою антитези в роздумах Петра про перспективи шлюбу з донькою сільських багатіїв Доцею порівняно з подальшим життям із Калиною: «...Стала перед ним Доця, за якою треба було лише руку простягнути, але для якої треба було виректися Калини і рідних дітей. Ну, він не вагався, бо з Доцею всміхались до нього ще й життя достатнє і повага, а з Калиною лише злидні, нужда і ганьба»¹².

Образ Калини постає у творі як антитеза до безвольного й нерішучого Петра. Це духовно сильна жінка, водночас жінка-страдниця. Незважаючи на зневагу оточуючих, вона прагне до щастя з коханою людиною, стосунки з якою є єдиною втіхою в її безпросвітному житті. Як і Маланка, героїня оповідання «Як не твоя, то й нічия...», Калина керується в особистому житті почуттями. Однак її драма складніша. Сирота, вона, маючи змогу вийти заміж, відмовляє нелюбові, який її сватав. Отже, добровільно вибирає складну долю покритки, яку засуджує і зневажає громада. Але в найважчі хвилини

---

¹¹ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 60.

¹² Ibid. С. 63.

життя Калина не загубила людської гідності й великодушності. Назавжди прощаючись із Петром напередодні його весілля з іншою, Калина не звинувачує і не ображає коханого, хоча не має навіть сподівань на його турботу про дітей.

У композиції оповідань М. Колцуняк багато місця відводить діалогам із розгорнутими репліками героїв, які хоча дещо й ретардують розвиток сюжету, але є дієвим засобом ліризації та психологізації, відображення почуттів, міркувань персонажів, оцінок ними власних дій і вчинків інших. Особливої емоційної напруги авторка зуміла досягти в поданих у формі невластиві прямої мови внутрішніх монологів, які часом переходять у потік свідомості. Таким є останній монолог помираючої Калини, яка подумки передбачає тяжку сирітську долю своїх дітей: «...Боже, боже, та й нізвідки милування, бо тато тих дітей жениться. Завтра його шлюб з іншою, а вона, його Калина, його чорноброва любка, конас з голоду та й муки. Коби вже сконала, то би ліпше, бо, однак, Опелюк обіцяв їй, що візьме Дмитрика до себе, а Пазуню дасть десь між добрі люди. Ну а відтак?.. Дмитрик буде орендарським попихачем, а Пазунька, Пазунька буде така, як її мама. Господи! Та же ліпше її задушити!»¹³.

Письменниця указує на роз'єднаність селян унаслідок станово-майнового розшарування, на безжурне життя одних і вбоге існування інших, розкриває вплив соціальних суперечностей на долю окремої людини. Традиційна для української літератури ХІХ – поч. ХХ ст. тема покритки розглядається в площині драматичної колізії людини та її соціального оточення.

У назві твору «Сама винна...» – реакція сільських багатіїв на смерть жінки, що посилює драматизм ситуації, акцентує на «провині» Калини, що полягала в щирому коханні до того, хто не був здатний розділити її почуття, захистити жінку і власних дітей, стати опорою в житті.

У сюжетах проаналізованих оповідань М. Колцуняк усе, що відбувається з героями, породжено реаліями буденного життя. Драма селянок пов'язана з важкими соціальними умовами, патріархальними родинно-побутовими устоями, які передбачають підкорення волі

---

¹³Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юській. Львів : Каменяр, 2004. С. 69.

батька, із соціальною нерівністю, світоглядними засадами та психологією самих героїнь, які керуються в житті почуттями.

Тему жіночої недолі в тогочасному суспільстві ілюструють і художні нариси «Оте життя» та «Без щастя...» (1903). Сюжет нарису «Оте життя» твориться на стику кількох point of view, чому сприяло введення форми діалогічного нарративу, яка характеризується взаємодією двох голосів, двох свідомостей. Це діалог двох селянок, які прийшли до Коломиї в сподіванні найнятися на роботу. М. Колцуняк змалювала контрастні жіночі характери: покірна, несмілива, змучена тяжкою працею і сімейними негараздами Параска, що боїться вголос звинуватити сильних світу цього в селянських бідах, та відверта й вольова вдова Катерина, яка вже здатна протестувати проти несправедливого суспільного ладу, де «що то пани можуть, геть цілий світ завоювали, та ще й кричать, що їм мало»¹⁴.

Значну частину в композиції твору займає хвилююча, сповнена внутрішнього ліризму розповідь Параски про своє безвідрадне життя, роки дитинства й дівування в наймах, стосунки зі сварливою свекрухою, з чоловіком, який виносить майно до корчми і б'є жінку. Манерою викладу (лаконізм, уміння фрагментарно передавати ілюзію плину часу, особлива емоційність) та трагізмом вона нагадує структури «оповідань долі» Марка Вовчка. Однак у творах М. Колцуняк відсутня ідилічність у відображенні буття і моральних якостей селян. Письменниця викриває відразливі явища в середовищі селянства: пияцтво, крадіжки, родинний деспотизм, деморалізацію, засуджує духовне виродження людини під впливом соціально-психологічних чинників, таврує суспільне зло, яке призводить до нещасливої долі її героїнь.

У нarisі «Без щастя...» М. Колцуняк акцентує увагу насамперед на дискримінації прав жінки як у родині, так і в суспільстві. Цим твором письменниця долучилася до ідей жіночого руху в Галичині, очолюваного Н. Кобринською. Подібно до Н. Кобринської, О. Кобилянської і Л. Яновської, М. Колцуняк наголосила на необхідності навчання жінок як шляху до індивідуальної свободи й самореалізації в суспільстві, засудила соціальні умови, що не давали їм гармонійно розвинути свої духовні сили.

---

¹⁴ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 38.

Головною героїнею нарису є старша донька писаря, прагнення якої до навчання, вчительської праці не підтримала родина. Через скупість мачухи дівчина залишилася без фаху, а не вийшовши заміж, – і без засобів до прожиття.

Відповідно до жанрових особливостей твору, письменниця зосереджується на основних етапах життя головної героїні. Значна увага приділяється відтворенню діалектики думок і переживань дівчини за допомогою авторського психологічного зображення, психологічного аналізу, емоційного внутрішнього мовлення персонажа: «Чи ж я тому винна, що я негарна, що мене ніхто не бере?.. Вміла [мачуха – Т. К.] тата підмовити, аби мене до школи не давали, аби не вчили, а тепер вимагає, аби я собі сама на хліб заробляла! Боже мій! Чи ж я не заробляю? Жодна слуга так гірко не робить! Та що мені з того? От тепер, хоч як мені не гірко, хоч у мене в житті цілим і крихітки щастя не було, та все, поки тато живуть, то є хоч ложка страви. А не дай, Боже, їх смерті, тоді що? Хіба іти на службу, або ні – ще ліпше – бери шнур та повіся! Як я собі зароблю?»¹⁵.

Авторка не дала героїні імені, підкресливши нівелювання особистості жінки в умовах недосконалого суспільства, де вона стає жертвою несправедливих законів, абсурдних умовностей.

До складу малої прози М. Колцуняк ввійшли й автобіографічні твори, які художньо розкривають сторінки її життя, – нарис «Спомин» (1903) та пізніше доповнений його варіант «Мої згадки» (1907). Ці твори письменниця присвятила пам'яті батька, педагога Миколи Колцуняка. У них М. Колцуняк розповідає про роки свого раннього дитинства в Яворові, про життя вчительської родини, батька, якого поважали селяни, любили школярі, а влада переслідувала за національні переконання. Твори пройняті теплим ліричним настроєм, нав'язаним ностальгією письменниці за рідним селом, за сімейним затишком, смутком за померлою в молоді роки найріднішою людиною.

У нарисі «Мої згадки» М. Колцуняк доповнила фабулу кількома епізодами, відсутніми в раніше створеному «Споміні». У творі присутній образ самої письменниці, як дорослої жінки, яка в ліричних відступах сумує за рідними місцями й людьми, оцінює минуле з позицій досвідченої людини, світлими згадками про своє

---

¹⁵ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 35.

дитинство і батька наснажується жити далі, так і маленької дівчинки, крізь призму світосприйняття якої подаються перші морально-етичні уроки, засвоєні в інтелігентській родині, болюче відчуття втрати улюбленого батька і наївна дитяча віра в силу молитви і його воскресіння.

Образ батька, натури гармонійної, в якій працьовитість і чоловіча врода поєдналися з високою моральністю, розумом і національною свідомістю, авторка відтворила з особливим теплом. У нарисі він постає не лише як голова родини, авторитет для дітей, яких виховував на кращих зразках українського фольклору, а і як інтелігент, народний учитель, що своєю культурно-просвітницькою діяльністю намагався покращити життя селян. У нарисі «Спомин» (1903) М. Колцуняк подала кілька штрихів учительської праці на селі, акцентувала на особистісних рисах справжнього вчителя – любові й повазі до дітей, умінні налагодити сприятливу навчання атмосферу, зацікавити школярів: «Наука ведеться в приступнім, поважнім тоні; переривають її часто пісні, співані дзвінками діточими голосами при скрипковим акомпанементі професора. І в школі якісь веселощі та радощі, яесь щастя – і на добрячій змученій обличчю вчителя, і на діточих свіжих личках видно, що тут любов і довіра царить. І так день в день, день в день»¹⁶. З цих рядків робимо висновок, що ще в дитячі роки, пізнаючи працю батька в школі, М. Колцуняк пройнялась повагою до професії вчителя, а згодом свідомо обрала її для себе.

Зобразивши педагогічну працю, авторка не оминула болючих питань шкільництва, таких як статус української мови в чужій державі, обмеження можливостей шкільного навчання нею дітей. У нарисі «Мої згадки» у спогадах педагога про відвідини яворівської школи паном «радцею», який був незадоволений поганим знанням учнів польської мови, М. Колцуняк розкрила хвилювання народного вчителя про майбутнє вихованців, його опікування подоланням неграмотності й національним розвитком, біль через дискримінацію українців: «Не допомгло оправдання, що гуцулики навіть по-своєму не вміють так говорити, як в книжках, що треба добре намучитись, аби їх свогого вперед добре навчити, а відтак і з чужим якомсь піде. Не допомгло! Замість визнання дістав за свою працю майже догану...»¹⁷.

М. Колцуняк у нарисі зобразила різнобічну самовіддану діяльність учителя на селі як його духовну потребу, реалізацію найзаповітнішої

---

¹⁶ Колцуняк М. Спомин. Дзвінок. 1903. Ч. 21. С. 341.

¹⁷ Колцуняк М. Мої згадки. Промінь. 1907. № 6. С. 87.

мрії сприяти народному добробуту: «...не лише в школі йшло все, як належить, але й темне село звільна підносилося: люди заводили собі садки, просили «пана професора», аби їм закладав пасіки, навчив робити вулики, порадив, як би краще поле управити. Та й було їм добре: «дикі» гуцули любили свого «професора», а «професор» серцем приляг до «диких, гордих» людей»¹⁸.

Варто зазначити, що в малій прозі письменниці відчутні спроби оновлення художнього письма шляхом поєднання досвіду «старої» і «нової» літературних шкіл. М. Колцуняк як майстер-епік змальовувала буденні, але колоритні постаті простої з сильною вдачею селянки, здатної боротися до останку за власне щастя, сільського вчителя як вихователя громади, реалістично висвітлювала негативні сторони буття простолюду задля їх усунення. Авторка вдало використовувала частотну для її прози поетику контрастів, важливих при характеротворенні для протиставлення персонажів, увиразнення їхніх провідних рис (Петро і Калина з оповідання «Сама винна...», «Параска й Катерина з нарису «Оте життя»).

В оповіданнях про життя селян-гуцулів М. Колцуняк дотримується традицій письменників «нової генерації», що склалися в українській літературі на початку ХХ ст.: висвітлення не тільки трагедій селянина, зумовлених соціальною несправедливістю, класових і національних суперечностей, а й складного внутрішнього світу простої людини. З метою мотивації дій і переживань персонажів вона вдається до таких засобів психологічного аналізу, як внутрішній монолог, спогади, аналіз героями власних почуттів, думок і психологічних рушіїв учинків інших персонажів.

Літературні тенденції початку ХХ століття (психологізація, ліризація, лаконізм художніх текстів) простежуються і в композиційних особливостях малої прози М. Колцуняк. У невеликих за обсягом творах авторка на прикладі буття однієї родини чи долі окремої людини глибоко розкрила факти соціального й психологічного плану, розширила масштаби охоплення дійсності.

М. Колцуняк «вправно і динамічно організовує сюжет, добре володіє манерою лаконічного і психологічно насиченого новелістичного письма»¹⁹. Вона уникає розлогих пейзажно-портретних

---

¹⁸ Колцуняк М. Мої згадки. *Промінь*. 1907. № 6. С. 87.

¹⁹ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 16.

описів, натомість її твори вирізняються настроєвістю, ліризмом, що є ознаками «нової белетристики».

Загалом мова творів М. Колцуняк відзначається емоційністю, уживанням фольклорних кліше, постійних епітетів («гіркі сльози, «тяжке горе», «лиха година», «чорні очі»), народних фразеологічних зворотів («в любистках купалася», «гірший ворога лютого», «світ зав'язали», «медом не відманиш»), порівнянь («склала губи, мовби меду полизала», «лютий, як вовк»), прислів'їв і приказок («що то молоде – дурне», «не кажи гоц, доки не перескочила») та ін., які надають оповіданням і нарисам усно-розмовного характеру, певного національного, часом ліричного колориту, забезпечують природність викладу.

Характеристиці поведінки дійових осіб, відтворенню їх внутрішнього стану і загалом духу життя гуцулів кінця XIX – початку XX ст. сприяє широке використання в діалогах специфічних для цієї території України етикетних формул привітань («Слава йсу! – Навіки слава»), побажань («Боже помагай», «Діть здорові, та й спіть смачно та й щасливо»), народних проклять («...аби у гробі перевернувся», «А бодай тя побила лиха година та й нещаслива», «не дочекалась би ти завтрашню годину видіти»), введення просторічних форм («поліційник», «третувар») та лайливих слів із народною етимологією («ірод», «звір» (номінація особи), «псячі гроші») і, звичайно, велика кількість лексичних діалектизмів (власне лексичних «дядьо», «вуйко», «нанашка», «бадіки», «опеліночок», «мандибурка», «маржинка», «файно», «банно» та етнографічних – назв місцевих реалій: «трембіта», «крисаня»).

Уведення в діалоги гуцульського говору, на думку О. Коренцевої, надає оповіданням письменниці «своєрідну колоритну закрутку і підносить враження правдивості змальованого»²⁰.

Отже, в центрі малої прози М. Колцуняк – як нові соціально-моральні колізії, продиктовані часом, так і «вічні» питання, що стосуються протистояння поколінь, добра і зла, життя і смерті. Авторка переосмислила й порушила у творах важливі соціальні, психологічні й морально-етичні проблеми: соціальної нерівності, яка стоїть на перешкоді щастю закоханих; прив'язаності селянина до майнових цінностей, що позбавляє його вільного життєвого вибору; стосунків батьків і дітей, ускладнених важкими соціальними умовами. М. Колцуняк висвітлила суспільно вагомі, актуальні

---

²⁰ Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

в новому й новітньому письменстві питання місії інтелігенції на селі, дискримінації жінки в суспільстві та ін.

Мала епічна форма творів визначила їхні композиційно-сюжетні особливості: здебільшого напружений розвиток сюжету, логічні причинно-наслідкові зв'язки між подіями в оповіданнях і фрагментарність фабули в нарисах, зосередження уваги на епізодах, через які найповніше окреслюються характери героїв, лаконічна авторська характеристика персонажів. Розповіді про події зі значною питомою вагою прямомовних конструкцій (в оповіданнях) і внутрішніх монологів (в оповіданнях і нарисах) психологічно насичують і ліризують зображене.

Мала проза М. Колцуняк визначається міметичною вірогідністю, реалістичною наближеністю до життя, глибоким драматизмом зображеного, художнім заглибленням у психологію людини.

2. Ідейно-тематична й стильова своєрідність повістєвої прози письменниці

Найбільшим за обсягом твором М. Колцуняк є повість «Настрічу сонцю золотому», яка була вперше надрукована в «Літературно-науковому вістнику» за 1904 р., пізніше передрукована Видавництвом української книгарні в Скрентоні (1918), а 2004 р. – у збірці з кращими творами письменниці у львівському видавництві «Каменярь». У ній розкрита поширена в літературі межі XIX – XX ст. тема ролі інтелігенції в житті народу, репрезентована у прозі І. Франка, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Степана Васильченка, А. Тесленка, Є. Ярошинської, Л. Яновської, І. Садового, Уляни Кравченко, І. Филипчака та ін.

Події повісті розкривають суспільно-політичне та національно-культурне життя Галичини кінця XIX ст., час формування національної самосвідомості серед малочисельної української інтелігенції. Коло проблем, порушене у творі, не обмежується питаннями соціального (низький економічний рівень життя селянства, призначення інтелігенції, її відчуження від народу, місце освіченої жінки в суспільстві, рівень життя народних учителів) та національного (збереження українцями своєї ідентичності й рідної культури, національного відступництва й зради) спрямувань. Авторка осмислює також філософські та морально-етичні проблеми, серед яких – вічні питання пошуку людиною сенсу життя, щастя, взаємозв'язку поколінь, значення родинного виховання для розвитку

особистості, синівського обов'язку. Однак, перш за все, М. Колцуняк прагнула порушити важливі проблеми національно-культурного плану, збудити в читача роздуми про потребу праці інтелігенції на благо народу.

У сюжеті твору наявні дві основні лінії: нелегкий шлях становлення інтелігента з народу Штефана Марчука та доля пасербиці дрібного чиновника Ліди Оменської. Сюжетні лінії простежують життя, розвиток світогляду та розкривають характери центральних персонажів із раннього дитинства до молодих років і, уперше перетинаючись в оповіді про їх знайомство, до кінця твору є взаємопов'язаними, мають одну розв'язку – одруження молодих людей, поєднаних щирими почуттями та спільними ідеалами. М. Колцуняк висвітлює життєві принципи, прагнення, ідейні пошуки головних персонажів, які задумувались і «олітературилися» нею як позитивні типи молоді української інтелігенції.

Сюжетні лінії та образотворення розбудовуються в міру почерговості появи героїв у повісті, поступового розкриття їхніх характеристик, світогляду. Найбільше уваги та сюжетній канві твору приділено лінії життя Штефана Марчука. Характер героя розкрився в різних життєвих ситуаціях, у взаєминах з оточуючими. Показано його і як наполегливого й сумлінного гімназиста, і як люблячого брата й гарного сина, зрештою, утримувача великої родини, і як закоханого парубка, який чинить благородно: не насмілюється освідчитися дівчині, допоки не зможе її матеріально забезпечити. Але поруч із цим бачимо й людину, яка бажає морального вдосконалення, розумового розвитку та гармонії в житті, намагається поєднати суспільні й особисті інтереси.

Характер персонажа постійно доповнюється письменницею впродовж розвитку сюжету завдяки використанню різноманітних традиційних засобів. Найпоширенішими серед них є пряма авторська й опосередкована характеристики, самохарактеристика, поведінка і вчинки героя, показова реакція на ту чи іншу подію, а також його мовлення, як зовнішнє, так і внутрішнє (у формі монологів, невласне прямої мови), яке фокалізує почуття, життєву позицію і переконання персонажа.

Реалістичне зображення авторкою буднів школи-гімназії в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. є важливим не лише в пізнавальному та ідейно-тематичному плані, але і в характеротворчому, оскільки сприяло розкриттю тих складних умов, у яких

виховувалася нова українська інтелігенція, та їх впливу на формування особистості головного героя. У гімназії Штефан стає свідком культивування погорди до простого народу, дискримінації як учнів, так і вчителів-українців, неповаги з боку представників панівної нації до української мови, культури, традицій. Описавши порядки в гімназії крізь призму сприймання їх Штефаном, М. Колцуняк наголосила на болючих питаннях розпалювання міжнаціональної ворожнечі та пріоритеті польської мови в навчальних закладах українських сіл і містечок Галичини, а це проблеми, які авторка порушила, як уже згадувалось, і в автобіографічних нарисах: «...але цього він [Штефан – Т. К.] не знав, що можна так ненавидіти кого, як побачив, що поляки ненавидять українців. А пізнав те різними способами. Приміром, у школі всі предмети викладались по-польськи, лише релігія для українців, а українська мова для «всіх» по-українськи. На українське ходили, однак, майже самі українці, бо поляки, хоч навіть які ходили, то лише на те, щоб докучити якнайбільше професорові, що вчив того українського»²¹. Під впливом оточення, здавалося б, несприятливого для розвитку національно свідомої особистості, характер Штефана впродовж лише одного року навчання еволюціонує, набуває нових істотних рис: прямолінійності, зневажання тих, хто зраджує рідний народ, моральної стійкості й безкомпромісності, засобом розкриття яких слугує в письменниці діалог персонажа з батьком, висловлювання набутих життєвих принципів.

Подібно до І. Нечуя-Левицького, Є. Ярошинської, Б. Грінченка, М. Колцуняк висвітлила у повісті болісну проблему зречення свого національного кореня, розкрила, за Р. Кирчівим, «...ті злочинні механізми і прийоми, за допомогою яких уже юні душі отруювались нетолерантністю, міжетнічною конфронтацією і ненавистю, викривлялися кар'єризмом і відступництвом від свого народу»²². Так, авторка показала морально-культурну деградацію деяких гімназистів, які не тільки нехтували українською мовою, звичаями народу, але й у колі поляків насміхалися над своїм рідним, бажаючи зайняти «гідне» місце в товаристві представників панівної нації. Таким є гімназист із промовистим прізвищем Корчак, епізодичний

---

²¹ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 89.

²² Ibid. С. 12.

образ якого нагадує вискочку-перекинчика, ідейного й морального покруча Костя Антоноюка з «Перекинчиків» Є. Ярошинської.

Головний герой твору М. Колцуняк не лише засуджує відступників, але й намагається пробудити в них національну самосвідомість. У монолозі-зверненні Штефана до товаришів, у якому він соромить Корчака за підлабузництво до учнів-поляків і відмову брати участь у підготовці Шевченківського вечора, авторка риторичним запитанням акцентує на актуальній національній проблемі зрадництва, виявляючи своє ставлення до неї: «Що варт чоловік, що, походячи з нації слабшої, переходить до міцнішої і ворожої?»²³.

Приділивши багато місця в сюжеті твору перебуванню героя в школі-гімназії, М. Колцуняк у розповідному наративі, у невласне прямій мові простежила розвиток світогляду Штефана, формування ціннісних орієнтацій його особистості. Упродовж кількох років навчання хлопець духовно зростає, загартовується суворими реаліями.

Мрія про закінчення гімназії, спершу пов'язана з прагненням покращити долі рідних, є невіддільною від суспільних і національних інтересів, а життєві цілі розширюються, стають соціально вагомими. Власна освіта для Штефана – шлях до навчання народу, адже головним завданням життя герой вважає дійсну допомогу країнам, яку вбачає в педагогічній діяльності: «...залишилося уже лиш два роки до здійснення своєї мети, лише два роки до здання матури, а відтак зможе весь свій час присвятити вивченню своєї рідної історії, та зможе готуватись до звання вчительського...»²⁴.

Ідеальний герой М. Колцуняк доводить вчинками, що людина спроможна на багато перемог, якщо керується метою духовного зростання та моральною безкомпромісністю. Штефан не лише стає студентом Львівського університету, який завдяки здібностям і надзвичайній працездатності успішно закінчує, але й виконує передсмертне прохання батька потурбуватися про майбутнє молодшого брата.

Відтворення авторкою приватного життя Штефана Марчука дозволило розкрити такі риси його характеру, як ширість у почуттях, вірність коханій людині, бажання бути для неї гідним чоловіком.

---

²³ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 94.

²⁴ Ibid. С. 107.

Взаємність Ліди, її розуміюче ставлення до покладених на нього обов'язків, готовність чекати на коханого і бути йому вірною супутницею в житті додають Штефанові сил у доланні труднощів і, зрештою, у досягненні мети: «...думка про неї, про його Лідочку, була його провідною зорею, не опускала його на жодну хвилю. І він працював що лише ставало сил, аж виборів собі повагу в товаришів і професорів, зміг працювати за своїм фахом...»²⁵.

Характеризуючи Ліду, письменниця переносить акцент на «презентацію» внутрішнього світу та світогляду цієї міської дівчини. М. Колцуняк зосереджується на чинниках, вирішальних для подальшого розвитку особистості героїні: утрата батька, рано усвідомлена непотрібність вітчимові, дрібному службовцю Іванові Херському, мовчазне терпіння зневажливого ставлення його дітей, небажання засмутити матір.

На відміну від Штефана, Ліда не мала любові, тепла й підтримки, які може дати родина, марно шукала духовно близьку людину. Психологію героїні М. Колцуняк більше описує, ніж розкриває з глибин її світовідчуття і світорозуміння: «Вона була страшенно вразлива на кожне прикре слівце, дуже ніжна...»; «Вона в цьому світі нічого не мала свого, крім мелодій, що в хвили, коли творилися в її душі, наповнювали її неземним щастям»²⁶.

Відтворивши безрадісне життя дівчини в родині, авторка порушила феміністичні питання, які розглядали у своїх творах багато письменниць кінця XIX – початку XX ст.: Н. Кобринська, О. Кобилянська, Л. Яновська, Уляна Кравченко, Н. Кибальчич, Катря Гриневичева, Є. Ярошинська та ін.

На відміну від героїні нарису «Без щастя...», Ліда, ставши повнолітньою, досягає своєї мети реалізуватися в учительській праці. Епізоди повісті, в яких відображено життя західно-українських народних педагогів на межі XIX–XX століть, збагатили характер героїні, акцентували на проблемах шкільництва: незахищеності перед свавіллям влади, приниження людської гідності педагогів, відсутності належних побутових умов для їх життя і праці на селі, складних стосунків із сільською владою, нелегкого шляху зближення інтелігенції з народом.

---

²⁵ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 203.

²⁶ Ibid.. С. 129–130.

У характерах Штефана й Ліди М. Колцуняк вирізняє спрямованість на пошук щастя й непереможне прагнення його досягти. Філософська проблема щастя і шляхи її вирішення займають у творі значне місце, що свідчить про інтерес авторки до «вічних питань» людського буття, намагання їх розв'язати. Саме поняття щастя асоціюється з оновленим письменницею образом-символом «сонця золотого», яке неодноразово зображується в повісті, надаючи їй ліричного забарвлення, і є ключовим у назві, яка відтворює спільне життєве прагнення протагоністів досягти кращого життя, як особистого, так і загалу, реалізуватися в праці для рідного народу: «Двоє, що йдуть настрічу щастю, сонцю золотому»²⁷.

Однак, ставлячи собі за мету показ процесу формування особистості інтелігента, оборонця народних інтересів, письменниця, як й І. Нечуй-Левицький («Хмари», «Над Чорним морем»), Є. Ярошинська («Понад Дністром»), не розкриває зміст і перспективи праці, про яку так мріють її персонажі, залишає поза сюжетом багатогранну педагогічну діяльність на селі, увівши лише кілька епізодів перших днів учителювання Ліди.

Скоріш за все, це пов'язано зі світоглядом авторки, яка, «мріючи про ідеальний тип інтелігента-патріота, демократа...», «...не досить чітко уявляла собі, як саме він повинен постати, сформуватися в існуючих суспільно-політичних умовах»²⁸, яким чином має здійснювати свою працю.

«Світогляд і характери центральних персонажів М. Колцуняк розкриває через їхні думки за допомогою невластиво прямої мови, внутрішніх монологів, а також через спілкування героїв, виявлення життєвої позиції, поглядів, часто близьких авторським»²⁹.

Зокрема, устами Штефана Марчука акцентована ідея виховання молоді національно свідомої інтелігенції, здатної працювати для народу і разом із ним протистояти асиміляторським намаганням поневолювачів: «...доки у нас не буде свідомої інтелігенції, доти і вся робота серед люду немислима. Народ недовірливий, і треба чистих рук і чистого та люблячого серця, щоб можна було усунути

---

²⁷ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. С. 177.

²⁸ Ibid. С. 13.

²⁹ Клейменова Т. В. Поетика «вчительської» прози Марії Колцуняк та Івана Садового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. С. 8.

будь-які сумніви народні щодо чистоти і ширості роботи серед нього»³⁰. Як бачимо, письменниця не обмежує завдання інтелігентів лише просвітницькою діяльністю. Наведені міркування героя, а отже, і самої М. Колцуняк, продовжують думку І. Франка про необхідність становлення української інтелігенції, яка «повинна бути передусім інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу, а відтак повинна ідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати для нього, як його брат, як рівний, як свій...»³¹.

Незважаючи на риторичність і публіцистичність окремих «ідеологічних» тирад Штефана Марчука, які розкривають його переконання, ще не перевірені на практиці, вони не сприймаються лише як резонування. Діяльність героя ґрунтується, передусім, на його розвинутому почутті обов'язку перед народом та відкритих намірах нести в народні маси просвіту, сприяти розвитку нації.

Окрім представників молодого покоління патріотичної української інтелігенції, письменниця на сторінках повісті накреслила, хоча й фрагментарно, інші, різні за своїм соціальним статусом та суспільно-політичними поглядами, негативні типи інтелігенції. Це гімназист-перекинчик, моральний покруч (Корчак), пасивний, безініціативний інтелігент, який жив із користю лише для себе (Осип Оменський), та дрібний службовець-кар'єрист, котрий заради власної вигоди ладен був зректися свого національного коріння (Іван Херський). Засуджуючи на прикладі цих персонажів національне відступництво, бездіяльність у таборі української інтелігенції, М. Колцуняк ідейними переконаннями й учинками Штефана Марчука закликає її представників бути гідними взірцями для народу, прикладом патріотизму й високої духовності.

Таким чином, в образах протагоністів повісті «Настрічу сонцю золотому» – Штефана Марчука та Ліди Оменської – М. Колцуняк, відповідно, вивела художній ідеальний тип українського інтелігента-патріота із загостреним почуттям відповідальності за долю народу, і гідний жіночий тип, наділений моральною чистотою і високою громадянськістю. Обом героям притаманний свідомий вибір шляху до реалізації власних настанов, поєднання

---

³⁰ Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / упоряд.: О.Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З.В. Юськів. Львів : Каменярь, 2004. С. 188.

³¹ Франко І. Чи вертатися нам назад до народу? *Світ*. 1881. Ч. VI. С. 39.

індивідуалістичного начала з поняттям громадського обов'язку, що є невід'ємною складовою частиною їх життєвої позиції, спрямованість на самовіддану працю для народу й разом із ним задля підвищення національно-культурного й економічного рівня життя, досягнення загального розвитку нації.

Тема призначення сільської інтелігенції стала центральною і в повісті «Проти хвиль», виданій у 1921 році в Коломиї. Твір написано в перші роки війни. Якщо в «Настрічу сонцю золотому» М. Колцуняк подала лише кілька епізодів із життя сільської вчительки, то в останній повісті педагогічний досвід самої авторки дав їй змогу детальніше зобразити картини життя, самовіддану працю інтелігентки серед народу, її ставлення до вчительської праці. Жанр твору зазначено у виданні 1921 р. як оповідання. Так окреслює його й О. Коренцева: «Оповідання «Проти хвиль» <...> містить в собі багатство прегарних думок і рефлексій про всякі життєві справи...»³². Однак Р. Кирчів вважає твір повістю, хоча й не визначає його жанрових особливостей³³. Поділяючи думку дослідника з приводу жанру твору, зазначимо, що «Проти хвиль» має розгорнутий сюжет, який заснований, на відміну від сюжету оповідання, не на одному чи кількох епізодах із життя головних персонажів, а охоплює триваліший період (кілька довоєнних років і початок Першої світової війни).

Авторка змальовує еволюцію світогляду головної героїні – молодій інтелігентки Дарійки, відображає її взаємини з навколишньою дійсністю, погляди на життєві реалії, роздуми над соціальними, національними й філософськими проблемами: роль учительської інтелігенції в житті простого народу, виховання національно свідомої молоді, здатної постати на захист рідної нації; нерівноправне становище жінки в суспільстві; доля України в Першій світовій війні, готовність людини долати життєві труднощі, сенс існування, життя і смерть та ін.

Повість М. Колцуняк створювалась у період переосмислення традиційних засобів відображення дійсності. Це вплинуло на жанрово-композиційні особливості та поетику характеротворення. Зовнішніх подій, описів у повісті небагато, натомість факти й епізоди, які рухають дію, – це насамперед внутрішні конфлікти й

---

³² Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

³³ Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. Київ : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2 : Д – К.С. 537.

переживання персонажа. Цьому сприяла й така композиційна особливість твору, як передача сюжету в художньому обрамленні, яке двічі застосовується в тексті та нагадує композиційний прийом кільця. Так, повість починається епізодом отримання редактором літературно-наукового двотижневика рукопису й листа від знайомого йому автора з проханням оцінити його твір, а завершується реакцією редактора на прочитане – рішенням його надрукувати. Тоді як сам твір неназваного автора відкривається змалюванням процесу прочитання священником Максимом записника вчительки Дарійки й закінчується відтворенням його емоцій і переживань, викликаних прочитаним.

Непоследовність подій, більшість із яких подана крізь призму переживань героїв, та нагромадження роздумів і реакцій персонажів сприяли глибшому висвітленню їх внутрішнього світу.

Спогади, особисті переживання о. Максима й записки Дарійки становлять зміст твору, поданого на рецензування редактору, епізодичний образ якого згадується лише в обрамленні та слугує, вірогідно, для оцінки змальованого, незалежної від авторської. Цій же меті, імовірно, підпорядкований і образ письменника (автора запропонованої редакторові повісті), про якого дізнаємось лише з його листа, прикладеного до рукопису. Уведення ж двох центральних образів твору, представників найбільш поширених категорій інтелігенції на Західній Україні – народної вчительки Дарійки та священника Максима, змалювання їх внутрішнього світу дозволило М. Колцуняк порушити широке коло проблем національного, соціального, філософського й психологічного спрямування.

При цьому авторку найбільше цікавить психологічний стан особистості, складні душевні колізії, що виникають під впливом соціальних, родинних, побутових обставин, а часом зумовлені темпераментом людини.

Отже, її притаманне психологічне зображення персонажів, яке, за Л. Каневською, є центральним аспектом літературного психологізму³⁴.

Уже рання прозова творчість М. Колцуняк (оповідання, повість «Настрічу сонцю золотому») репрезентує її увагу до відтворення психології персонажа за посередництвом художніх засобів як екстервентної (непрямої), так й інтервентної (прямої) форм

---

³⁴ Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80–90-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2004. С. 4.

психологізму. Предметом психологічного зображення в останній повісті письменниці стають головним чином найінтимніші переживання, динаміка перебігу думок і почуттів особистості зі складною душевною організацією.

«...Осмилення Франком-критиком нової художньої манери молодшої генерації прозаїків апелює <...> до психологізму інтервентного зі зміненим ракурсом зображення подій – кризь суб'єктивну призму бачення їх героєм»³⁵. Такий принцип психологічного зображення властивий і М. Колцуняк та яскраво виявився в повісті «Проти хвиль».

У творі авторка глибоко й переконливо розкрила характер і внутрішній світ головної героїні – письменниці й народної вчительки Дарійки, в житті якої наявні автобіографічні моменти (передчасна смерть батька, переїзд родини до міста, праця в різних сільських школах, літературна діяльність, тяжка хвороба та ін.), а в характері, вірогідно, – риси самої авторки (відповідальне ставлення до професії педагога, власних творів, любов до дітей, патріотизм, висока громадянськість). Роздуми героїні над нагальними проблемами (роль інтелігенції в суспільстві, навчання й виховання дітей, самореалізація жінки в громадській діяльності) можна вважати міркуваннями авторки, представниці національно свідомого українства своєї доби, активістки громадського життя в Коломиї. М. Колцуняк брала участь у жіночому русі, працювала в «Кружку руських жінок», виступала зі статтями та рефератами з приводу зазначених питань. Але літераторка не отожднює себе з героїнею, хоча цей образ їй, без сумніву, дуже близький.

У прозі кінця XIX – початку XX ст. змальовано образ жінки як цілісної натури, має місце формування емансипованих поглядів на участь жінок у громадських справах, на індивідуальну свободу (твори О. Кобилянської, Н. Кобринської, Уляни Кравченко, Дніпорової Чайки, Грицька Григоренка, Є. Ярошинської, Н. Кибальчич, Х. Алчевської, Л. Яновської та ін.). «У цей час в українській літературі з'являється новий тип жінки – енергійної, вольової, освіченої і талановитої, але саме ці якості часто стають причиною драматичних перипетій у їхній долі»³⁶. Подібний жіночий тип вивела в повісті «Проти хвиль» М. Колцуняк. Її героїня відхиляє

---

³⁵ Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80–90-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2004. С. 5.

³⁶ Приймак І. В. Творчість Любові Яновської в літературному процесі кінця XIX – поч. XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2007. С. 107.

стереотипний чоловічий погляд на жінку лише як на дружину і матір і, прагнувши самореалізації, реальної суспільно корисної діяльності, поєднує вчительську працю на селі з літературною.

На першому плані у творі – змалювання психологічного процесу, становлення особистості молоді інтелігентки. М. Колцуняк відтворює найрізноманітніші психічні стани людини: сум, незадоволення, радість, закоханість, страх, збудження, невпевненість та ін. Багата й палітра їх вираження: внутрішній монолог, психологічний самоаналіз, спогади, асоціації, роздуми, психологічний вибір, конфлікт, прийом сну, марення, художня деталь, психологічний пейзаж.

Уведення М. Колцуняк у композицію твору записок Дарійки ретардувало розвиток сюжету, однак, як і щоденник Наталки Веркович у повісті О. Кобилянської «Царівна», «...стало дієвим художнім методом виявлення психічного стану, посприяло окресленню дискурсу модерної героїні»³⁷. Записки героїні, сповнені автохарактеристиками, спогадами, листами-зверненнями, ліричною сповіддю, роздумами над проблемами часу, охоплюють кілька останніх років її молодого, передчасно обіраного тяжкою хворобою життя, репрезентують формування світогляду.

Прикметною рисою є майстерне відтворення авторкою в усій повноті емоційного стану Дарійки. Читач бачить її спочатку веселою і радісною, згодом – розчарованою і з меланхолійним настроєм, пізніше – сповненою енергією до праці й життя задля народу, а перед смертю – пригніченою, засмученою, однак вірно своїм переконанням.

На думку О. Коренцевої, заслугою М. Колцуняк є включення в повість міркувань про життєві реалії, а «гарні і глибокі ті, що торкаються справи виховання. Тут і відкривається обличчя авторки як талановитого педагога, знавця діточих душ»³⁸. Так, у роздумах Дарійки над вирішенням педагогічних проблем (роль батьків і вчителів у розвитку дітей, виховання національно свідомої молоді, здатної здобути незалежність рідній країні), у занотованих думках її подружки Елі, поданих у формі монологу-звернення до вчительської інтелігенції, вгадуємо переконання самої М. Колцуняк-педагога, що

---

³⁷ Клейменова Т. В. Специфіка психологізму повісті «Проти хвиль» Марії Колцуняк. *Південний архів. Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Випуск 69. Херсон, 2017. С. 24.

³⁸ Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

в дітей, передусім, треба виховувати патріотичні почуття, привчати їх «до праці безвпинної, невтомимої, ...праці-обов'язку, що одинока двигне нас з неволі»³⁹.

Головна героїня повісті «Проти хвиль» Дарійка ніколи не зраджує своїм поглядам як в особистому, так і в громадському житті. На таку життєву позицію вказує вже символічна назва повісті й використаний М. Колцуняк образ-переживання філософського характеру, своєрідна гра уяви – маленький човник, який долає ревучі хвилі, що уособлюють труднощі й перешкоди на життєвому шляху людини, які вона, відповідно до своїх принципів, здатна подолати або підкоритися обставинам. Цей образ-переживання розкриває ідею твору – звеличення людини великої сили волі й стійких переконань.

Героїня М. Колцуняк має на меті гідно долати життєві випробування: «...Зовсім не думаю міняти свого поступування. Нехай живу ще лише рік чи два, але нехай знаю, що живу, як мені моє сумління наказує. Не можу зрозуміти, як можна йти всупереч своїм переконанням»⁴⁰, – так відповідає Дарійка на питання о. Максима щодо доцільності культурно-просвітньої праці інтелігента на селі, за яку його чекають лише постійні переслідування владою. М. Колцуняк уводить згадку священника про кількаразові переведення на інше місце праці самої Дарійки. Вірогідно, це пов'язано з її працею над національно-культурним розвитком дітей, зміст якої не деталізується, однак, судячи з висловлених у записках героїні педагогічних поглядів, вона мала на меті, подібно до Штефана Марчука («Настрічу сонцю золотому»), насамперед патріотичне виховання. Це підтверджується спогадами Дарійки про організацію нею присвячених урочистим датам української історії концертів та літературних вечорів, у яких її учні брали активну участь.

Отже, заголовок твору виражає життєве кредо, внутрішнє прагнення Дарійки і, відповідно, переконання авторки, яка присвятила життя нелегкій суспільній і педагогічній праці.

Життєва позиція героїні, її психологічний стан, перемога раціонального над емоційним виражається як на рівні свідомого, так і підсвідомого – у сновидінні. Наприклад, сон Дарійки наприкінці твору, в якому вона бачить себе й священника Максима в горах, набуває філософського й символічного змісту. Дві гори, якими

---

³⁹ Колцуняк Кузьма М. Проти филь. Станіславів-Коломия: Бистриця, 1921. С. 88.

⁴⁰ Ibid. С. 26.

кожен із них окремо підіймається, тут, на нашу думку, символізують духовне піднесення особистості, її індивідуальність і, водночас, відхилення можливості героїні бути разом із Максимом як психологічний вибір. Але сходження на гору навіть різними шляхами вказує на спрямованість персонажів до спільної мети: внесок кожного інтелігента в народну справу, пріоритет громадського над особистим. Зійти з гори в долину асоціюється для Дарійки (і для самої авторки) з віддаленістю від мети, з перевагою особистих бажань, чуттєвого над раціональним, що є неприйнятним для героїні: «Бо краще самотно, хоч з тугою в серці, йти все в гору, чим хоч би по найбільше щастя зійти на доли»⁴¹.

Незважаючи на переважання у творі засобів прямої форми психологічного зображення (записки персонажа, що включають сповідь, сни, видіння із символічним нашаруванням, самоаналіз, монологи із психологічним підтекстом), вагомого значення для відтворення психології героїв набувають і засоби непрямої форми психологізації: художні деталі та пейзажі.

Кожна художня деталь у творі має значне змістове, ідейно-емоційне, психологічне навантаження. Так, зів'ялі квіти на столі в Дарійки асоціюються з образом «зів'ялого листя» з однойменної ліричної драми І. Франка, який символізує втрачені надії, задушене в душі велике почуття, трагедію, викликану нещасливим коханням. Однак у творі М. Колцуняк букет зів'ялих квітів, зірваних дівчиною у весняний вечір із думками про коханого, несе додаткову інформацію як спогади про минулі щасливі хвилини, які не бажає забути героїня: «І тому не можу я палити ще моїх квіток, бо в них вплетені мої думки про нього»⁴².

Вагомою речовою й психологічною деталлю є записки головної героїні, які вона перед смертю передає священнику Максиму. Вони – найдорожча річ для її творчої особистості, відображають життєві цінності, переживання.

Описи природи у творі М. Колцуняк доповнюють переживання і настрої персонажів. Завдяки пейзажним характеристикам їхні думки й почуття отримують яскравіший емоційний відтінок.

Глибшому розкриттю психології героїв сприяє зображення їх письменницею в роки Першої світової війни, які стали переломними в житті й світогляді центральних персонажів. Із записок Дарійки дізнаємося про злигодні воєнного часу, її працю в школі

---

⁴¹ Колцуняк Кузьма М. Проти филь. Станіславів-Коломия : Бистриця, 1921. С. 104.

⁴² Ibid. С. 39.

далекого гуцульського села й добровільну жертвність: лікування хворих на тиф ціною власного здоров'я.

Як бачимо, в образі головної героїні повісті «Проти хвиль» окреслено соціально активну, патріотично налаштовану творчу особистість, непересічну індивідуальність, яка прагне духовного розвитку. Однак постать Дарійки залишається недописаною, адже в молоді роки життя героїні обриває смерть. Принагідно зазначимо, що передчасно померла й М. Колцуняк. Можливо, в образі Дарійки М. Колцуняк відтворила власні переживання, спричинені тяжкою хворобою, і свою життєлюбність. За О. Коренцевою, «бринить у неї нотка... віри в людину, яка хоч би впала в нерівній боротьбі, не зломить свого духа і залишиться вірною собі до останку»⁴³.

Автобіографічне начало у творі є потужним пульсаром виявлення прихованих авторських інтенцій: прагнення до самовираження, до відтворення внутрішньої людської сутності. Досліджуючи героїню в найрізноманітніших проявах індивідуальних якостей, письменниця доволі вправно відобразила психологічний і моральний стани, риси вдачі, які є складниками особистості національно-свідомого інтелігента-українця, етичного ідеалу авторки.

ВИСНОВКИ

Увійшовши в літературне життя в перші роки ХХ ст., М. Колцуняк поповнила когорту талановитих письменників своєї доби. Малій прозі письменниці, представленій жанрами оповідання та нарису, притаманні риси реалізму другої половини ХІХ ст.: тематика з буття простолюду, акцент на жіночій недолі («Сама винна...», «Як не твоя, то й нічия...»), «Оте життя»), конфлікти соціального характеру, використання простонародної лексики. Водночас в оповіданнях М. Колцуняк констатує врахування естетичних здобутків письменників «молодої України» (І. Франко) початку ХХ ст. – В. Стефаника, Марка Черемшини, О. Кобилянської, які не лише фактографічно висвітлювали соціальні суперечності сільської дійсності, а й психологічно їх умотивовували, розкривали внутрішні колізії простої людини.

Повісті М. Колцуняк присвячені актуальній на межі століть темі становлення української інтелігенції та її вагомій ролі в житті народу. Авторку насамперед цікавили проблеми виховання патріотизму й національної свідомості молодого покоління українців. Головні герої ранньої повісті «Настрічу сонцю золотому» – ідеальні типи культурників-просвітян. В їхніх характерах, які творяться традиційними

---

⁴³ Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

засобами, з перевагою авторської, опосередкованої і самохарактеристики, діалогічного й внутрішнього монологічного мовлення, письменниця наголошує на патріотизмі, пріоритеті суспільних і національних цінностей над особистими інтересами, готовності працювати задля покращення рівня життя селянства, оптимістичному настрої на результативність діяльності. В останній повісті «Проти хвиль» М. Колцуняк акцентує на внутрішньому світі особистості харизматичної жінки-інтелігентки, народної вчительки, на багатстві її зв'язків із зовнішнім світом, рідним людом, на детермінованості її поведінки як соціальними, так і власне психічними факторами.

Ефективні чинники прозописьма письменниці – лірична й ліро-драматична тональність, емоційність оповіді, посилена увага до психології особистості, трактування фактів реального життя людини з погляду її переживань чи світогляду; художнє переосмислення фольклорних мотивів і філософських категорій. «Вразливі місця» повістей – публіцистичність і риторичність окремих епізодів, відсутність докладнішого розкриття виголошених героями ідей.

Разом із тим твори М. Колцуняк показові своєю читабельністю, зумовленою порушенням широкого кола питань, суголосних із суспільними подіями кінця XIX – початку XX ст. й актуальних дотепер (проблеми статусу української мови в чужій державі, національного розвитку, виховання підростаючого покоління, пошуку особистістю свого призначення та ін.).

АНОТАЦІЯ

Нині відомості про літературну діяльність української письменниці Марії Колцуняк (1884–1922) мають здебільшого загальний інформативний характер. Розкриття особливостей художнього набутку письменниці сприяє здобуттю більшої повноти знань про західноукраїнську прозу кінця XIX – початку XX ст. Своєчасність роботи викликана браком сучасних поетологічних досліджень прози М. Колцуняк.

У дослідженні визначено проблемно-тематичні домінанти творчості письменниці. З'ясовано жанрові й композиційно-сюжетні особливості її оповідань і нарисів, специфіку характеротворення в повістевій прозі. Охарактеризовано ідеалізовані образи інтелігентів у повістях письменниці, автобіографічні елементи як відповідники авторських інтенцій. Розкрито суттєві ознаки стильової манери М. Колцуняк.

Література

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. Львів : Академічний експрес, 1999. 280 с.

2. Калениченко Н. Л. Українська література кінця XIX – початку XX ст.: напрями, течії. Київ : Наук. думка, 1983. 256 с.
3. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х – 90-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2004. 22 с.
4. Клейменова Т. В. Поетика «вчительської» прози Марії Колцуняк та Івана Садового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2014. 20 с.
5. Клейменова Т. В. Специфіка психологізму повісті «Проти хвиль» Марії Колцуняк. *Південний архів. Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Випуск 69. Херсон, 2017. С. 23–26.
6. Колцуняк Кузьма М. Проти филь. Станіславів-Коломия : Бистриця, 1921. 98 с.
7. Колцуняк М.М. На стрічу сонцю золотому : повість. Оповідання / Упоряд.: О. Н. Мороз, Р. Ф. Кирчів; вступ. ст., прим.: Р. Ф. Кирчів; худож.: З. В. Юськів. Львів : Каменяр, 2004. 203, [3] с.
8. Колцуняк М. Мої згадки. *Промінь*. 1907. № 6. С. 82–89.
9. Колцуняк М. Спомин. *Дзвінок*. 1903. Ч. 21. С. 338–342.
10. Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.
11. Лист М. Колцуняк до І. Франка. *Відділ рукописних фондів і текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Фонд 3. Од. зб. 1638. Арк. 237–242 (Коломия, 1905. 09. 09.)
12. Приймак І. В. Творчість Любові Яновської в літературному процесі кінця XIX – поч. XX ст.: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2007. 202 с.
13. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / Редкол.: І. О. Дзверін (відп. ред.) та ін. Київ : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2: Д-К. 576 с.
14. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. Зібрання творів : у 50-ти томах. Т. 41. К. : Наук. думка, 1984. С. 471–529.
15. Франко І. Чи вертатися нам назад до народу? *Світ*. 1881. Ч. VI. С. 39.

Information about the author:

Kleimenova Tetiana Vyacheslavivna,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language,

Literature and Methods of Teaching

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

24, Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv,

Sumy region, 41400, Ukraine